

„Telepfelszámolás – vízió és gyakorlat”

A szegregált telepek felszámolását, az ott élők segítségét szolgáló, eddig megvalósított programok tapasztalatai és az aktuális komplex telep-program víziója

Beszámoló a 2012. március 26-án, az Autonómia Alapítvány szervezésében rendezett szakmai műhelybeszélgetésről

2012 februárjában a kormányzat meghirdette „komplex telep-programját”. A telepszerű szegregátumokban élők lakhatási körülményeinek javítására a kormány 4,6 milliárd forintos pályázati keretet biztosít.

Az Autonómia Alapítványnak a politikusok, szakmai szervezetek képviselői, valamint szociológusok részvételével megtartott műhelybeszélgetéssel az volt a célja, hogy – amellett, hogy számba vegye a korábbi programok tanulságait, eredményeit, problémáit – a szakmával megismertesse a kormányzat jövőbeni terveit és a pályázati programokat. A műhelybeszélgetésre az Alapítvány a társadalomkutatók mellett olyan szakembereket hívott meg, akik már korábban is vezettek hasonló programokat, s így van személyes tapasztalatuk a telepfelszámolásokról, továbbá olyan munkatársakat, akik ismerik a helyzetet és megoldási lehetőségekben gondolkodnak, illetve akik éppen most tervezik a telep-felszámolási program megpályázását, valamint olyan politikusokat, akik ismerik a szegregált telepeken élők életkörülményeinek jobbítását célzó programokat és döntési helyzetben vannak a kormányzati források elosztásában.

A műhelytanácskozás első részében „Telepek, programok” címmel Havas Gábor szociológus beszélt a telepszerű szegregátumok kialakulásának történeti és társadalmi háttéréről, a problémát megoldani szándékozó korábbi – sikertelen – kormányzati próbálkozásokról és ezek hatásairól, illetve bemutatta a lakhatási szegregáció jelenlegi helyzetét Magyarországon.

A roma lakosság régóta részt vett a társadalmi munkamegosztásban, és olyan foglalkozásokat űzött, amelyekkel biztosítani tudta megélhetését. Az 1893. évi első cigány-összeírás szerint 52 százalékuk szegregáltan, 40% százalékuk pedig vegyes lakosságú településeken élt. Az első világháború után beindult tömegtermelés szűkítette a cigányok munkaerő-piaci lehetőségeit és lassan a kiszorultak a településekről is. Ekkor jöttek létre a nagyméretű telepi szegregátumok, amelyeken nem csupán cigányok éltek.

1964-ben a cigányok 70%-a élt ilyen telepeken. Időközben megindult a telepfelszámolás, és Kemény István 1971-es országos cigány-felmérésének adatai szerint akkoriban már csak 60 százalékuk élt telepeken.

Az extenzív iparfejlesztés hatására a cigányokat tömegesen alkalmazták segéd és betanított munkára, ami állandó jövedelemhez juttatta őket és felvillantotta az integrálódás egyéni lehetőségét is. A hetvenes években folytatott telepfelszámolási, illetve integrációs programok következtében csökkent a telepeken élők száma és jelentősen javultak a lakhatási körülmények. A társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely, a gazdaság munkahelykínálata megteremtette a kitörés lehetőségét.

Annak ellenére azonban, hogy a régi telepeket felszámolták, a cigány közösségeket sújtó szegregációs minták újratermelődtek. 1990 után tömegesen veszítették el munkahelyeiket a cigányok, s a mélyszegénységben élőket a lakóhelyi szegregáció újabb formái sújtják (betelepedés elnéptelenedett falvakba, megszűnt üzemekbe, bányákba, hétvégi házas övezetekbe).

2006–2010 között sor került ugyan néhány telepfelszámolási kísérlet megvalósítására, ugyanakkor a továbbra is a telepeken maradók számára az állam nem biztosította a megfelelő iskoláztatási, mobilitási lehetőségeket – a helyzet különösen a hátrányos helyzetű régiókban romlott jelentősen. Ebben az időszakban már semmiféle szívóhatás nem érvényesült, a telepről való kilépés állam által finanszírozott programjainak tehát nem lehetett többé reális lehetősége. A jelenlegi pályázati kiírások által megszervezhető programokkal – Ladányi János szóhasználatával élve – legfeljebb a „gettó csinosítása” valósulhat meg.

Teller Nóra és Somogyi Eszter (Városkutatás Kft.) beszámolója négy ország – Szlovákia, Románia, Szerbia és Bulgária – roma szegregátumaira terjedt ki. Az egyes országokban a telepek jellege, kiterjedése eltérő. Romániában a cigányok többsége falvakban, illetve falvak melletti telepeken, Szerbiában, Bulgáriában és Szlovákiában városi gettóban – utóbbi két országban többezres lélekszámú, lakótelepszerű szegregátumokban, elszlamosodó városrészekben – él. A bulgáriai telepeken semmiféle infrastruktúra nincs. A szerbiai telepek lakóinak állampolgársági viszonyai rendezetlenek, papírjaik sincsenek.

A romák számára a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés nem biztosított, a családok ideiglenes, emberi lakhatásra alkalmatlan, életveszélyes viskókban húzzák meg magukat. A vonatkozó, teljesen esetleges intézkedések nem rendeződnek stratégiákba, legfeljebb a közvetlen életveszély elhárítására szorítkoznak. A nagyobb költségvetéssel megvalósuló programok is csak az alpinfrastruktúra biztosítására korlátozódnak.

Az Európai Regionális Alap által biztosított forrásokat Szlovákia és Bulgária az eredetileg tervezett célokhoz és az érintett települések számához képest csak igen csekély mértékben, Románia pedig egyáltalán nem használta fel. Szerbiában – civilek által lebonyolított kisebb projekteken kívül – számottevő programok nem valósultak meg. A szlovákiai civil programok

kiváló módszertant alkalmaztak (jogviszonyok tisztázása, megtakarítási és mikrohitel, lépcsőzetes kiléptetés).

Az említett országokban megvalósult projektek kísérleti jellegűek voltak, és nem nyújtottak valódi megoldást a telepeken élők döntő többsége számára. A problémahalmaz felszámolására nem voltak elegendők az intézkedések. Az elért eredmények nem tudtak beépülni a közszolgáltatások rendszerébe, a közpolitikák alakítására pedig teljesen hatástalannak bizonyultak.

A kutatás számos kérdést vetett fel, amelyek Magyarország vonatkozásában is relevánsak. Ilyenek például:

- hogyan lehet feloldani a rövid- és hosszú távú projektek közötti feszültségeket?
- hogyan lehet összehangolni a lakáspolitikát, a szociálpolitika és a helyi településüzemeltetés céljait az érintett háztartások rövidtávú stratégiáival?
- hogyan lehet összeegyeztetni a beruházás sikere érdekében a különböző intézményi érdekeket?
- hogyan lehet biztosítani a lakhatási beavatkozásokat segítő szolgáltatásokhoz szükséges szakértelmet?
- hogyan lehet ösztönözni a partnerség kiépítését?
- hogyan lehet megteremteni a befogadó, támogató társadalmi közeget?
- hogyan lehet biztosítani a valódi kitörési lehetőségeket a depressziós térségekben?

A rendezvény második részében a 2006–2009 között megvalósult négy konkrét telep-felszámolási projekt tapasztalatairól számoltak be a munkatársak.

1. Kakucs: „Úton vagyunk” – Szalay István polgármester^[1]

„Ami igazán káros és veszélyes a magyarországi romákra nézve, az a kirekesztés és a hozzá nem értők jó szándéka. Mindkettő nagyon sokat tud ártani.”

Szalay István véleménye szerint a romák helyzetének megoldása – bár mindig ebből az irányból kerül megközelítésre – nem elsősorban pénzkérdés. Ezért a település cigány kisebbségi önkormányzatának aktív támogatásával inkább arra koncentráltak, hogy felkészítsék a közösséget az öntevékenységre.

A cigányok Kakucson is a legszegényebb, leghátrányosabb helyzetű réteget jelentették. A többséggel azonban konfliktusok nélkül éltek együtt, annak ellenére, hogy a falu nem fogadta be a romákat és lenézte őket. Ennek a konfliktusmentességnek az volt az egyik oka, hogy a cigányok elfogadták saját alárendelt helyzetüket. Ugyanakkor folyamatos igény mutatkozott

hagyományos mesterségeikre; következésképpen volt valamennyi perspektívájuk. A konfliktusmentességhez az is hozzájárult, hogy a többségek elszegényedett rétegeinek és a romáknak a helyzete között alig van különbség.

A romák helyzete drasztikusan romlani kezdett a rendszerváltás után. A település roma lakossága kivétel nélkül segélyre szorult. Az önkormányzat elutasító magatartása hozzájárult ahhoz, hogy a falu többségi lakossága kirekesztő magatartást tanúsítson a roma lakossággal szemben, és a velük való együttélés rasszista gyűlölködést eredményezett. Így azután a cigányok lakta településrész kimaradt az infrastrukturális fejlesztésekből, ráadásul a falu szeméttelepét mellettük jelölték ki.

A 2002-ben megválasztott polgármester szakított elődei politikájával. Programjának előkészítése 4–5 évet vett igénybe. A polgármesternek egy évet kellett rászánnia csak arra, hogy meggyőzze a falu többségi lakosságát arról, hogy a cigányok helyzetének javítása nem csak a cigányokat, hanem a teljes faluközösséget érintő probléma.

Később közművesítették a kimaradt utcákat, bevezették a vezetékes vizet, az utcák szilárd burkolatot kaptak, és megszüntették a szeméttelpeket. A településfelfutási program 2007-ben kezdődött. A legrosszabb körülmények között élő 7 család 29 tagjának szándékoztak új házakat építeni. Két család egy másik településen kezdett bele házépítésbe, másik két családnak folyóvízzel, csatornával és gázvezetékekkel ellátott családi házat építettek, egy további családnak a faluban vettek egy öreg házat. A kezdeti tiltakozás után a család jó viszonyt alakított ki a szomszédokkal. Két családnak Örkényben vettek házat, mivel ott olcsóbban tudtak ingatlant vásárolni.

A projekt vezetőinek és megvalósítóinak számos problémával kellett megküzdeniük. Az önkormányzatnak és a cigány kisebbségi önkormányzatnak folyamatosan harcolnia kellett a program elfogadásáért, majd a pályázat elnyerése után a megvalósításáért. A minisztériummal is hadakozniuk kellett, mert a program kiírása és a valóság között jelentős űr tátongott. Hátrányt jelentett az is, hogy időközben a közmunkaprogramban megkereshető összegeket csökkentették, ami a tartós munkaviszony és a biztos jövedelem perspektíváját vette el az emberektől.

Szalay István pozitívként értékelte, hogy sikerült felszámolni a telepet, de tartott attól, hogy az utánkövetés hiánya és a rendszerszerű problémák megoldatlansága miatt a családok egy-két év múlva ugyanarra a szintre fognak visszakerülni. Már most is tapasztalható, hogy a jelenlegi körülmények miatt a roma családok leszakadása tovább folytatódik. Ebből következik, hogy amíg a döntéshozók nem rendszerben gondolkodnak, addig az elszigetelt programok sikeressége is csak időleges lehet.

Saját programjukat Szalay Istvánék komplexnek szánták, vagyis a lakhatási körülmények javítása mellett volt egy foglalkoztatási eleme is. Megfelelő koncepció hiányában azonban az ilyenfajta képzésekre szánt összegek nem térülnek meg. Szalay szerint a tényleges sikerek eléréséhez szükséges, hogy a szakemberek és döntéshozók megállapodjanak a szakmai minimumokban. Ilyen állandóságot és kiszámíthatóságot biztosító konszenzus azonban nincs, a kormányzati intézkedések és a programok két évente felülírják egymást.

2.Szomolya: „Cseresznyevirág program” – Lázár Irén, Szomolyai Romakert Egyesület [\[2\]](#)

Szomolyán a roma telepet barlanglakások alkották. Ezeket a pincehelyiségeket az 1800-as évek végén és az 1900-as évek elején vájták. A romák az ötvenes évek után kezdtek ide települni, amikor a korábban itt élő magyar lakosság beköltözött a faluba. A víz és áram nélküli barlanglakások 1–2 helyiségből álltak egy domb tetején, és szűk ösvényeken lehetett feljutni hozzájuk.

Szomolya önkormányzatát 2005-ben meghívták a programba, de a falu vezetése – félve a választói szavazatok elvesztésétől – nem élt a cigányok faluba telepítésének lehetőségével. Válaszul helyi egyesület alakult, amely 2006-ban jelentkezett a pályázatra. Farkas Zsuzsa mentor segítségével hiába próbálták meggyőzni az önkormányzatot a részvétel fontosságáról, ezért a minisztériumnál kérvényezték, hogy az egyesület is elindíthassa a programot. A programba később sem volt hajlandó senki beszállni, s ez nehezítette a megvalósítást. További nehézséget jelentett a saját tapasztalatok hiánya és az infrastruktúra fejletlensége. A program elsődlegesen a barlanglakások felszámolását célozta, de célul tűzte ki a családok életkörülményeinek a javítását is a munkahelyszerzés által, valamint tartalmazott közösségfejlesztő programokat is.

Első lépésként összeírták a barlanglakásokat az ott élőkkel együtt, annak megakadályozására, hogy a megüresedett barlanglakásokban újabb családok költözzenek be. A program lakhatási részelemében használt lakásokat vásároltak, hogy a romák a program elvárásának megfelelően integrált lakókörnyezetbe kerüljenek. 23 családon sikerült így segíteni. A kiköltözött családok 80%-a tökéletesen beintegrálódott. Később az önkormányzat is belátta, hogy a telepfelszámolási programra szükség volt. A barlanglakásokat befalazták, illetve egyet múzeumként üzemeltetnek.

A foglalkoztatási elem keretében kőműves- és gyermekvédelmi felelős-képzésre került sor. A képzésnek itt kézzelfogható sikere volt, mivel minden résztvevőnek integrált környezetben sikerült munkát találni. Az egyesület a program keretében házat vásárolt, amely irodaként működik, másrészt kulturális és közösségfejlesztő programoknak ad otthont. Az egyesület a program működtetése révén megerősödött. Manapság a helyi romák számára biztos pontot, támaszt jelent.

Az első projektet több másik is követte; Sály településen például 2011-ben zárták le a telepfelszámolási projektet.

Lázár Irén beszámolója végén javaslatokat fogalmazott meg. A pályázat kiírói számára szóló javaslatok:

- lehetőség teremtése a részvételre civil szervezetek számára,
- hosszabb projektidőszak, 2-3 éves utógondozással,
- szabadon felhasználható keret a projekt költségvetésében.

A pályázók számára:

- folyamatos lakossági fórumok tartása a program futamideje alatt,

- megállapodások, egyeztetések eredményeinek írásban való rögzítése,
- a munkatársak fele helyi roma és nem roma legyen.

3. Váralja: „Péróból a faluba!” – Filczinger Ágnes polgármester[\[3\]](#)

A település nem számít hátrányos helyzetűnek, bár az előregedő lakosság helybeni megélhetését csak a mezőgazdaság biztosítja. A lakosság munkaképes korú része Nagybányára és Bonyhádra ingázik. Jelentős a munkanélküliség növekedése; sokan – romák is – külföldön vállalnak munkát.

Váralján elkülönülten, a „Péró”-ban éltek a cigányok. A Péróban eredetileg a kőbányában dolgozók lakóhelye volt. Egy ideig itt is kísérleteztek a „gettó csinosításával”, ami azonban csak időleges „sikert” biztosított.

A programot 2008 júliusa és 2009 decembere között egy konzorcium keretében bonyolították le az OFÁ-tól (Országos Foglalkoztatási Közhasznú Nonprofit Kft.) és a MACIKÁ-tól (Magyarországi Cigányokért Közalapítvány) kapott kiegészítő támogatás segítségével. A település önkormányzata mellett a konzorciumban részt vett a cigány kisebbségi önkormányzat, továbbá a helyi családi koordinátori feladatok ellátásának teréntapasztalatokkal rendelkező pécsi és bonyhádi alapítvány.

A Péróból 8 családot sikerült kiköltöztetni összesen 21 gyerekekkel. A családok kiválasztása során fontos szempontot jelentett a családban élő gyermekek száma. A résztvevők többnyire igénybe tudták venni a szociálpolitikai támogatást az új házak megvásárlásához. Négy családnak helyben, további négynek pedig a környező településeken, Tevelen, Mázán és Mucsiban vásároltak házat.

A teljes telepfelszámolás az anyagiak hiányában nem valósulhatott meg. Jelenleg még 23 fő él ebben a szegregátumban. Az üresen maradt jobb állapotú házakba kisebb felújítást követően beköltözhetnek a rosszabb körülmények között élők. Öt házat elbontottak. A telepfelszámolási program munkaerő-piacra vonatkozó részfeladata keretében vakoló-falazó, kőműves és takarító képzést indítottak. A megvásárolt házakat a kőműves-szakképzés keretében újították fel. A résztvevőket ez sikerélményhez juttatta. A továbbfoglalkoztatást a legtöbb esetben azonban csak a közmunkaprogramban lehetett biztosítani.

A telepfelszámolási program tapasztalataival kapcsolatban a következő nehézségek merültek fel:

- túlbürokratizált ügyintézés,
- a telepi lakások jogviszonya tisztázásának bonyolultsága,
- rövid időtáv,
- a helyi lehetőségek, adottságok és a programban részt vevők érdekeinek egyeztetési nehézségei,

- programban részt vevők képzésbe vonásának és képzésben tartásának nehézségei (a feltételeknek való megfelelés; motiváció hiánya).

A hatékony program-megvalósítást akadályozta, hogy a többségi társadalom tagjait nehéz volt megszólítani és meggyőzni a program hasznosságáról. A közös tevékenységekben a helyiek nem voltak aktívak. A képviselőtestület többsége megszavazta ugyan a részvételt a pályázatban, de – a kakucsi példához hasonlóan – Váralján is több képviselő kihátrált a polgármester mögül és nyíltan a program ellenzőjévé vált. A testület a program folytatását sem támogatta, pedig lett volna rá lehetőség. A helyi lakosság ellenállása is erős volt, a program ellen népszavazást kezdeményeztek. Ebben a lakosokat a beköltözéstől való félelem, valamint az irigység motiválta, mivel a faluban is éltek olyan nem roma lakosok, akik rászorultak volna ilyen segítségre. Meg kellett küzdeni azokkal a telepiekkel is, akik szintén szerettek volna elkerülni a telepről, de nem jutottak be a keretbe. Problémát jelentett még, hogy a képzési elemekben részt vevők számára nem tudtak állandó munkahelyet találni.

Eredményt jelent ugyanakkor, hogy a Péróból kiköltözött családok sikeresen beilleszkedtek új környezetükbe.

A polgármester asszony javaslatai a jövőre nézve:

- Hosszabb felkészülési idő kell mind a program megvalósítói, mind az érintett családok számára, hiszen ez a program óriási változást idéz elő az életükben. Hasznos lenne, ha a megnövekedett rezsiköltségekre is fel tudnának készülni előtakarékossgal. Fontos, hogy a kiválasztott családok akarjanak kiköltözni és tegyenek is érte.
- Javítani kell a programmal kapcsolatos kommunikációt. Még a legegyszerűbb dolgok sem nyilvánvalók ugyanis a programban részt vevők számára.
- Hosszabb, években mérhető utánkövetés szükséges.

4. „Jelenlét Modellprogramok” – Kiss Dávid, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkatársa, a Monori Jelenlét program szakmai vezetője

Az előadás olyan programot mutatott be, amely a méreteinél fogva rövidtávon nem felszámolható, több száz fős telepek kezelésére próbál megoldást találni és modellt fejleszteni. Ennek a modelltípusnak Magyarországon jelenleg nincs alternatívája.

A Máltai Szeretetszolgálat a következő településeken valósít meg ún. Jelenlét programot: Tarnabod, Monor, Pécs, Veszprém, Taska. Monor a kisvárosra, Taska a falura, Pécs a nagyvárosra modell, Veszprém az a település, ahol egy emeletes házban, ún. „Pokoli toronyban” él annyi ember, mint egy hagyományos telepen, Tarnabod pedig az összes többi program előzményének tekinthető.

A program lényege az állandó, napi 8–10 órás jelenlét a telepeken és a hosszú, akár 10 éves intervallum. A program sikerének előfeltétele a lakhatási feltételek javítása, mert csak erre építhetők az oktatási, szociális, egészségügyi és közösségfejlesztő programok.

A monori jelenlét első évében kiderült, hogy a vezetékes vízellátás hiányossága komoly problémát jelent a telepen élő családoknak. A közösségi fürdő-blokk kialakítását hat, telepen élő felnőtt foglalkoztatásával egybekötve valósították meg. A közmunkán alapuló fejlesztéseket akkor lehetne hatékonyabban megtervezni, ha nem változnának évente a szabályok.

A jelenlét programok másik alapvetése, hogy a telepeken szükség van közösségi térre. Monoron egy holland „tulipánkeltető” konténerből alakítottak ki közösségi teret. A legegyszerűbb, funkcionálisan megfelelő megoldásra törekedtek, mivel azt gondolták, hogy nem szabad a telepen olyan közösségi házat építeni, amely nagy kontrasztban van az ott élők életkörülményeivel (ez különösen igaz a gyerekekre, akik a programok után a néhány négyzetméteres viskókba kényszerülnek hazamenni). A „hangár” 200 négyzetméternyi alapterületen négy funkciót lát el (információs iroda, tanoda, számítógép-terem és szenvedélybeteg közösségi ellátó intézmény). Naponta 40–51 gyereket és 20–30 felnőtt ügyfelet szolgál ki, hat munkatárs foglalkoztatásával.

A nyolc éve futó program sikerei:

- sikerebb önálló életvezetés,
- a megtakarítás hasznosságának felismerése,
- a gyerekek tanulási motivációjának erősödése,
- az iskolai sikeresség megerősödése
- az iskolai évisméltések megszűnése

Az Autonómia Alapítvány által szervezett műhelybeszélgetés azonban féloldalas maradt. A lakhatási szegregáció kezelésére tervezett TÁMOP 5.3.6. „komplex telep-program” szakmai háttéréről, a programtól várt eredményekről a hallgatóság nem kaphatott információkat, mivel – annak ellenére, hogy mindnyájan hivatalosak voltak a rendezvényre – sem a KIM Társadalmi Felzárkóztatásért Felelős Államtitkársága, sem a programokba kötelezően bevonandó Türr István Képző és Kutató Intézet, sem a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség Humán Erőforrás Programok Irányító Hatósága nem vett részt a megbeszélésen.

Így nem volt lehetőség arra sem, hogy megvitassák a felmerülő szakmai kérdéseket, problémákat annak érdekében, hogy a jövőben megvalósuló programok számára iránymutató szakmai feltételek kerüljenek elfogadásra.

Összeállította: Bindorffer Györgyi

Jegyzetek

[1] Kakucs a Közép-Magyarországi régióban, a Dabasi Kistérségben található. Lakosainak száma 2780. A cigány lakosság aránya 7–8%.

[2] Szomolya Borsod-Abaúj-Zemplén megyei település, Egertől 18 km-re.

[3] Váralja Tolna megyei település a Bonyhádi kistérségben. Lakossága 888 fő; magyarok, németek és romák élnek együtt.

BINDORFFER GYÖRGYI

A Társadalmi Együttélés szerkesztője,

PhD, tudományos munkatárs, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala

Bindorffer.Gyorgyi@ajbh.hu

Polányi díjas (2002) kulturális antropológus, szociológus, kisebbségkutató; az ELTE Kulturális Antropológia Tanszék, valamint az ELTE Szociológiai Intézet megbízott oktatója (1996–2004); 2000–2009 között a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa, 2007-től az Országgyűlési Biztos Hivatalának munkatársa. Könyvei: Kettős identitás – etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban (2001); Wir Schwaben waren immer gute Ungarn (2005), Változatok a kettős identitásra (2007); Nemzetiség, politika, nemzetiségpolitika – Nemzeti és etnikai közösségek kisebbségi önkormányzati autonómiája Magyarországon (2011).